

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-107>

УДК 338.432:631.115

СУЧАСНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

MODERN ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF INTEGRATION PROCESSES I N THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Ковбаса Олександр Миколайовичкандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2593-0362>**Мазний Віталій Юрійович**аспірант,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8507-6156>**Kovbasa Oleksandr, Maznyi Vitalii**

Sumy National Agrarian University

У статті досліджуються актуальні питання розвитку інтеграційних процесів в аграрному секторі України. Дослідження розвитку інтеграційних процесів в аграрному секторі є надзвичайно актуальними з причин глобалізації та зростаючої конкуренції на світових ринках, інтеграції та кооперації виробників, переробних підприємств, логістичних, торгових та інших учасників ланцюга створення додаткової вартості. У статті розглядаються основні стимули та перешкоди для формування і розвитку таких процесів, а також потенціал ключових форм інтеграції – міжгалузевої, вертикальної та горизонтальної. Проаналізовано роль агрохолдингов, кооперативів та агропромислових кластерів як інтегрованих структур. Стаття допомагає напрацьовувати ефективні моделі співпраці, кооперації, створення кластерів, вертикальної та горизонтальної інтеграції, адаптованих до українських реалій.

Ключові слова: інтеграційні процеси, аграрний сектор, агрохолдинги, кооперативи, кластери, конкурентоспроможність, євроінтеграція, стратегія розвитку.

The article examines topical issues of development of integration processes in the agricultural sector of Ukraine. Studies of the development of integration processes in the agricultural sector are extremely relevant due to globalization and growing competition in world markets, integration and cooperation of producers, processing enterprises, logistics, trade and other participants in the value chain. The article discusses the main incentives and obstacles to the formation and development of such processes, as well as the potential of key forms of integration – inter-sectoral, vertical and horizontal. The importance of European integration, harmonization of legislation and cooperation with international organizations for successful adaptation to global integration processes is emphasized. SWOT-analyses of the potential of various forms of integration are presented. The conceptual foundations for the formation of a strategy for the development of integrated structures in the agricultural sector are determined. In the course of the study, the key drivers of integration processes were identified: increasing the efficiency of the agro-industrial complex, adaptation to EU requirements, ensuring food security. Obstacles have been identified: imperfect legal framework, lack of investment, insufficient infrastructure, and shortage of personnel. The potential of intersectoral, horizontal and vertical integration to increase competitiveness is substantiated. The conceptual foundations of the strategy for the development of integrated structures based on the principles of sustainability, innovation, and export orientation are defined. The importance of harmonization with international standards and cooperation with the EU and international organizations is emphasized. A comprehensive scientific approach to the study of this issue will allow to define strategic guidelines and develop effective mechanisms for the integration of the domestic agro-industrial complex into the global economic system. The implementation of the results will help to increase the competitiveness of Ukrainian agricultural producers, ensure the country's food security and sustainable development of rural areas.

Keywords: integration processes, agricultural sector, agricultural holdings, cooperatives, clusters, competitiveness, European integration, development strategy.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні виклики та інтеграційні процеси в світовій економіці вимагають від України адаптації її аграрного сектору до міжнародних стандартів та принципів. Інтеграція українського агропромислового комплексу в світову економічну систему є стратегічним завданням, вирішення якого потребує комплексного наукового підходу. Дослідження актуальності розвитку інтеграційних процесів в аграрному секторі України має вагомий теоретичний та практичний значення для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на світових ринках.

На світовому рівні спостерігаються досить важливі зміни, тренди та досягнення в сфері інтеграційних процесів в аграрному секторі. Продовжує здійснюватися формування глобальних продовольчих ланцюгів постачання та посилення ролі транснаціональних корпорацій у світовій аграрній сфері. Прикладом може слугувати діяльність таких компаній, як Cargill, Bunge, ADM та інших. Відбувається розвиток регіональних інтеграційних об'єднань у сфері сільського господарства, таких як Спільна аграрна політика Європейського Союзу, Меркосур в Латинській Америці, АСЕАН в Південно-Східній Азії. Досить дієвим є поширення кластерного підходу в розвитку аграрного сектору, який передбачає тісну співпрацю виробників, постачальників, наукових установ, органів влади та інших стейкхолдерів на певній території. Відомими прикладами є агрокластери в Нідерландах, Данії, Італії. Впровадження міжнародних стандартів якості та безпечності продукції, таких як GLOBALG.A.P., ISO 22000, HACCP та інших, сприяє інтеграції аграрних підприємств у світові ринки та стандартизацію якості сировини та готової продукції. Вкрай важливим є розвиток органічного сільського господарства та використання технологій точного землеробства, які відповідають концепції сталого розвитку і є важливими напрямками інтеграції аграрного сектору.

Дослідження актуальності розвитку інтеграційних процесів в аграрному секторі України має неабияке теоретичне та практичне значення. Комплексний науковий підхід до вивчення даної проблематики дозволить визначити стратегічні орієнтири та розробити дієві механізми інтеграції вітчизняного агропромислового комплексу в глобальну економічну систему. Впровадження отриманих результатів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українських агровиробників,

забезпеченню продовольчої безпеки країни та сталому розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження розвитку інтеграційних процесів в аграрному секторі України є надзвичайно актуальними з кількох причин. По-перше, глобалізація і зростаюча конкуренція на світових ринках вимагають об'єднання зусиль українських аграрних підприємств для підвищення їх конкурентоспроможності, стійкості та експортного потенціалу. По-друге, інтеграція виробників, переробних підприємств, логістичних, торгових та інших учасників ланцюга створення вартості дозволить ефективніше використовувати ресурси, впроваджувати інновації, застосовувати кращі практики та знижувати витрати.

Дослідження інтеграційних процесів допомагає напрацьовувати ефективні моделі співпраці, кооперації, створення кластерів, вертикальної та горизонтальної інтеграції, адаптованих до українських реалій. Наукові дослідження в зазначеній сфері здійснюють такі вітчизняні науковці: Горьовий [1], Є. М. Данкевич [2], О. І. Дацій, В. В. Пирог, А. В. Осатюк [3], В. В. Міракін [5], А. В. Півень [7], М. Сичевський, О. Коваленко, Н. Лукашенко, Н. Юрченко [8], Ю. О. Ульяновченко [10], О. Федорчук, В. Петренко, А. Карнаушенко [11], О. В. Ходаківська, О. М. Могильний [12] та інші.

Незважаючи на наявність достатньої кількості наукових досліджень, і досі не сформований цілісний механізм формування інтеграційних процесів в галузі сільського господарства України, а тому поглиблені дослідження в зазначеному напрямку є актуальними.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення основних стимулів та перешкод для формування та розвитку інтеграційних процесів в аграрному секторі України, а також дослідження потенціалу ключових форм інтеграції - міжгалузевої, вертикальної та горизонтальної.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз сучасного стану інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі України засвідчує, що вони перебувають на початковій стадії розвитку, проте демонструють значний потенціал та певні позитивні зрушення.

Розвиток інтеграційних процесів в аграрному секторі України має вкрай важливе значення та обумовлений низкою факторів. По-перше, це необхідність підвищення ефективності функціонування агропромислового

комплексу шляхом впровадження інноваційних технологій, оптимізації виробничих процесів та посилення конкурентоспроможності вітчизняної продукції. По-друге, існує значна потреба в адаптації українського сільського господарства до вимог Європейського Союзу та міжнародних організацій у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України. По-третє, існує нагальна потреба в забезпеченні продовольчої безпеки та стійкого розвитку аграрного сектору в умовах глобальних екологічних, соціально-економічних та безпекових викликів. Також існує необхідність вивчення світового досвіду та найкращих практик у сфері інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі для їх адаптації та впровадження в Україні.

На сьогодні найбільш відомими інтегрованими структурами в аграрному секторі України є агрохолдинги, кластери (кластерні ініціативи) та кооперативи, які відрізняються між собою за своєю організаційно-правовою формою, масштабами діяльності, цілями та принципами функціонування.

Агрохолдинги є вертикально інтегрованими структурами, що об'єднують підприємства різних ланок агропромислового виробництва (від вирощування сировини до її переробки та збуту) під єдиним акціонерним управлінням. Формування агрохолдингів дозволяє концентрувати значні фінансові, матеріальні та трудові ресурси, впроваджувати новітні технології, диверсифікувати виробництво та забезпечувати ефективний збут продукції. Вітчизняні науковці О.В. Хомаківська та О.М. Могильний в своїх дослідженнях зазначають про такі недоліки агрохолдингів, як їх орієнтація на отримання максимального прибутку, ігнорування інтересів сільських громад та потенційна загроза для продовольчої безпеки країни [12, с. 40–41]. За даними дослідження Українського клубу аграрного бізнесу, у 2022 році (довоєнний період) в Україні функціонувало близько 100 агрохолдингів, які контролювали понад 6,5 млн га сільськогосподарських угідь (близько 15% площі) та близько 40% експорту країни [9].

Натомість, кооперативи є горизонтально інтегрованими структурами, що об'єднують дрібних сільгоспвиробників на засадах взаємовигідної співпраці та розподілу прибутків. Кооперативи відіграють важливу роль у захисті інтересів дрібних фермерів, сприяють підвищенню їх конкурентоспроможності, полегшують доступ до ринків збуту та необхідних ресурсів. За даними Мінагро-

політики, станом на 2022 рік в Україні діяло близько 1200 сільськогосподарських кооперативів [1, с. 80]. Дослідники В. Горьовий, Н. Купріна та В. Міракін у своїх працях наголошують на важливості сільськогосподарських кооперативів у питаннях підвищення конкурентоспроможності дрібних виробників, забезпеченні належного рівня матеріально-технічного забезпечення, збуту продукції та захисту їхніх інтересів тощо [1; 4; 5]. Однак, на шляху розвитку кооперативного руху існують такі бар'єри, як недосконала нормативно-правова база, недостатній рівень державної підтримки, низька обізнаність селян щодо переваг кооперації та брак кваліфікованих кадрів.

Важливим напрямом інтеграційних процесів є формування агропромислових кластерів. Агропромислові кластери є територіально локалізованими об'єднаннями підприємств, наукових установ та органів влади, які взаємодіють на засадах партнерства та кооперації для підвищення конкурентоспроможності певної галузі АПК. Формування агропромислових кластерів сприяє концентрації виробничих, інноваційних та наукових ресурсів, активізації трансферу знань та технологій, розвитку інфраструктури та підвищенню інвестиційної привабливості регіону [11, с. 65–66].

За оцінками Міністерства аграрної політики та продовольства України, у 2022 році в країні налічувалося близько 50 кластерних ініціатив у сфері АПК. Однак більшість з них перебуває на початковій стадії розвитку та стикається з проблемами неналежного фінансування, відсутності належної інфраструктури та недостатньої взаємодії між учасниками кластеру. Вітчизняні дослідники О. Федорчук, В. Петренко та А. Карнаушенко у своїх наукових працях досліджують аграрні кластери як інструмент підвищення конкурентоспроможності АПК України і наголошують на тому, що формування ефективних агропромислових кластерів може зіграти ключову роль у посиленні конкурентних переваг українського АПК, проте для цього необхідна системна державна підтримка, розвиток інфраструктури та налагодження тісної співпраці між усіма учасниками кластеру [11, с. 68].

Інтеграційні процеси в аграрному секторі України мають значний потенціал для забезпечення сталого розвитку галузі та підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку. Ключовими напрямками інтеграції є євроінтеграція, міжгалузєва, вертикальна та горизонтальна.

Таблиця 1

SWOT-аналіз потенціалу міжгалузевої інтеграції в аграрному секторі України

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> - Трансфер інновацій та технологій - Доступ до ресурсів та інвестицій - Диверсифікація виробництва - Розвиток інфраструктури - Підвищення кваліфікації кадрів 	<ul style="list-style-type: none"> - Відсутність налагоджених комунікаційних зв'язків - Різниця в пріоритетах та цілях галузей - Інституційні бар'єри - Недостатня координація зусиль - Недосконала нормативно-правова база
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> - Вихід на нові ринки збуту - Створення кластерів - Залучення зовнішнього фінансування - Підвищення конкурентоспроможності - Розвиток сільських територій 	<ul style="list-style-type: none"> - Циклічність економічного розвитку - Монополізація ринків - Нестабільність політичної ситуації - Загострення екологічних проблем - Посилення глобальної конкуренції

Джерело: складено автором на основі [7; 8]

Євроінтеграція. Процес набуття членства в ЄС передбачає гармонізацію українського законодавства з європейськими нормами та стандартами у сфері сільського господарства, харчової безпеки, екологічного регулювання тощо. Це сприятиме впровадженню кращих практик та технологій, підвищенню інвестиційної привабливості галузі [4, с. 25].

Міжгалузева інтеграція. Поглиблення взаємозв'язків між сільськогосподарським, промисловим та науково-дослідним секторами забезпечить трансфер інновацій та технологій, оптимізацію використання ресурсів та створення доданої вартості, має значний потенціал для забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва в Україні [8, с. 169].

Для оцінки потенціалу міжгалузевої інтеграції проведемо SWOT-аналіз (табл. 1).

Міжгалузева інтеграція є важливим чинником підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрного сектору, оскільки

сприяє розвитку виробничої та ринкової інфраструктури, стимулює інновації та забезпечує раціональне використання ресурсів. Водночас, повноцінна реалізація потенціалу міжгалузевої інтеграції потребує вдосконалення інституційного середовища, посилення державної підтримки та формування ефективних механізмів взаємодії між учасниками різних галузей.

Горизонтальна інтеграція. Кооперація та об'єднання дрібних виробників дозволить підвищити їх конкурентоспроможність, покращити доступ до ринків збуту, сучасних технологій та інвестицій [5, с. 80].

Для оцінки потенціалу горизонтальної інтеграції проведемо SWOT-аналіз (табл. 2).

Як зазначають вітчизняні дослідники, формування кооперативних об'єднань сприяє підвищенню життєздатності дрібних господарств, забезпечує стійкість їх розвитку та конкурентоспроможність на ринку [5; 6].

Таблиця 2

SWOT-аналіз потенціалу горизонтальної інтеграції в аграрному секторі України

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> - Економія від масштабу виробництва - Полегшений доступ до ринків збуту - Кращий доступ до інновацій та технологій - Підвищення переговорної сили - Диверсифікація ризиків 	<ul style="list-style-type: none"> - Недостатня поінформованість виробників - Недовіра та опір змінам - Відсутність досвіду кооперації - Нестача кваліфікованих кадрів - Недосконала нормативно-правова база
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> - Залучення інвестицій та грантів - Розширення асортименту продукції - Вихід на нові ринки збуту - Підвищення стандартів якості - Розвиток сільських територій 	<ul style="list-style-type: none"> - Нестабільність політичної та економічної ситуації, форс-мажорні обставини - Недосконала конкуренція на ринку - Зміни кон'юнктури світових ринків - Загострення екологічних проблем - Нерівномірний розвиток регіонів

Джерело: складено автором на основі [5; 6]

Водночас ними наголошується на необхідності державної підтримки та стимулювання процесів горизонтальної інтеграції шляхом удосконалення законодавчої бази, надання дорадчих послуг та фінансових преференцій.

Вертикальна інтеграція. Створення вертикально інтегрованих структур, що охоплюють виробництво, переробку, логістику та реалізацію продукції, забезпечить раціональне використання ресурсів та підвищить ефективність ланцюгів доданої вартості має значний потенціал для підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору України. Для оцінки потенціалу вертикальної інтеграції проведемо SWOT-аналіз (табл. 3).

В цілому, вертикальна інтеграція дозволяє підвищити ефективність виробництва, мінімізувати витрати та забезпечити стабільність ланцюгів поставок. Водночас, успішна реалізація вертикальної інтеграції потребує належного інституційного забезпечення, розвинутої інфраструктури та ефективного корпоративного управління [3, с. 12].

Інтеграція є ключовим чинником забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору України, оскільки дозволяє поєднати економічні, соціальні та екологічні аспекти виробництва на засадах інновацій, сучасних технологій та міжнародних стандартів [3, с. 8].

Концептуальні засади формування стратегії розвитку інтегрованих агропромислових структур ґрунтуються на системному підході, який передбачає комплексний аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів впливу, врахування інтересів стейкхолдерів, оцінювання ресурсного потенціалу та прогнозування тенденцій розвитку галузі.

Згідно з дослідженням Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР),

ефективна стратегія інтегрованих агропромислових структур має базуватися на принципах сталого розвитку, інноваційності, диверсифікації виробництва, експортної орієнтації та забезпеченні високих стандартів якості продукції. Важливим аспектом є налагодження конструктивної взаємодії агропромислових структур з державними органами та міжнародними організаціями. Ключовими напрямками такої співпраці є: гармонізація нормативно-правової бази, спрощення процедур міжнародної торгівлі, розвиток інфраструктури, залучення інвестицій, трансфер інновацій та технологій, підвищення кваліфікації кадрів [6]. Ефективна взаємодія держави та агробізнесу є запорукою стійкого розвитку агропромислового комплексу, забезпечення продовольчої безпеки та підвищення експортного потенціалу країни.

Важливим чинником успішної реалізації стратегічних напрямів є налагодження тісної співпраці з міжнародними організаціями, такими як Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний валютний фонд (МВФ) та ін. Ця взаємодія сприятиме впровадженню кращих світових практик, доступу до фінансових ресурсів, технологій та ринків збуту.

Загалом, інтеграційні процеси в агропромисловому комплексі України поступово набирають обертів, однак їх розвиток стримується низкою факторів, серед яких: недосконала нормативно-правова база, недостатня державна підтримка, дефіцит інвестицій, неналежний рівень розвитку інфраструктури та брак кваліфікованих кадрів. Подолання цих бар'єрів є нагальним завданням для забезпечення ефективної інтеграції українського АПК

Таблиця 3

SWOT-аналіз потенціалу вертикальної інтеграції в аграрному секторі України

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> - Економія витрат за рахунок синергії - Покращений контроль якості - Ефективне використання ресурсів - Стабільність поставок - Скорочення трансакційних витрат 	<ul style="list-style-type: none"> - Високі вхідні бар'єри - Ризик монополізації - Складність управління - Висока капіталоемність - Ризик конфліктів інтересів
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> - Вихід на нові ринки збуту - Доступ до інновацій та технологій - Залучення інвестицій - Підвищення доданої вартості - Диверсифікація діяльності 	<ul style="list-style-type: none"> - Коливання цін на ресурси - Зміни преференцій споживачів - Посилення конкуренції - Нестабільність політичного та економічного середовища - Ризики форс-мажорних обставин

Джерело: складено автором на основі [3; 12]

у світові ринки та посилення його конкурентоспроможності.

Висновки. Для забезпечення сталого розвитку вітчизняного АПК необхідно створювати сприятливі умови для розвитку різних форм інтегрованих структур з урахуванням їхніх специфічних переваг та можливостей, а також усувати наявні бар'єри на шляху інтеграційних процесів. Так, агрохолдинги сприяють підвищенню ефективності та конкурентоспроможності великотоварного виробництва сільгосппродукції. Натомість кооперативи захищають інтереси дрібних виробників, полегшують їх доступ на ринок та сприяють підвищенню їх добробуту. При цьому кластерні інтегровані структури забезпечують синергію між різними учасниками агропромислового виробництва, науковими установами та органами влади для комплексного розвитку певних галузей АПК. Крім того, усі ці інтегровані структури сприяють екологізації аграрного виробництва шляхом впровадження ресурсозберігаючих технологій, підвищують інвестиційну прива-

бливість села та сприяють розвитку сільської інфраструктури.

Інтеграція відкриває значні можливості для сільськогосподарських товаровиробників в Україні, зокрема у сферах трансферу інновацій, доступу до ресурсів, диверсифікації виробництва та розвитку інфраструктури. Проте існують слабкі сторони, пов'язані з відсутністю налагоджених комунікацій, різницею пріоритетів галузей та інституційними бар'єрами. Для реалізації потенціалу інтеграції необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, посилити державну підтримку та сформувати ефективні механізми взаємодії між учасниками різних галузей.

Ефективна адаптація до інтеграційних процесів вимагає гармонізації українського законодавства та стандартів відповідно до вимог ЄС, СОТ та інших міжнародних організацій. Потрібно активно вивчати досвід інших країн щодо успішної інтеграції аграрного сектору до регіональних торговельних блоків та застосовувати кращі практики в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горьовий В. Особливості становлення та розвитку української сільськогосподарської кооперації. *Вісник аграрної науки*. 2021. № 99(8). С. 79–86.
2. Данкевич Є. М. Теоретичні та методологічні імперативи стратегії розвитку міжгалузевої інтеграції в аграрному секторі економіки. *Економічний форум*. 2015. № 2. С. 24–31.
3. Дацій О. І., Пирог В. В., Осатюк А. В. Розвиток вертикально інтегрованих структур за умов реалізації інноваційної агропродовольчої політики України. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки*. 2023. № 2 (69). С. 7–13.
4. Купріна Н. М. Забезпечення розвитку суб'єктів агропродовольчої галузі України в умовах формування інклюзивної економіки. *Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету*. 2023. № 1(6). С. 25–32.
5. Міракін В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації в Україні. *Вчені записки*. 2018. № 26. С. 77–81.
6. Одінцов О. М. Оцінка результативності функціонування підприємств агропродовольчого ринку з урахуванням синергетичного ефекту. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С. 65–71.
7. Півень А. В. Структурні особливості інтегрованих об'єднань підприємств агропромислового виробництва. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Т. 4. № 3. С. 386–392.
8. Сичевський М., Коваленко О., Лукашенко Н., Юрченко Н. Розвиток агропромислової інтеграції в харчовій промисловості. *Продовольчі ресурси*. 2019. № 7(12). С. 168–183.
9. Сутінки агрохолдингів: як війна змінить сільське господарство України. URL: <https://mind.ua/publications/20245288-sutinki-agroholdingiv-yak-vijna-zminit-silke-gospodarstvo-ukrayini> (дата звернення: 20.03.2024).
10. Ульянченко Ю. О. Державне стимулювання розвитку аграрних кластерів. *Теорія та практика державного управління*. 2015. № 1. С. 92–100.
11. Федорчук О., Петренко В., Карнаушенко А. Агропромислові кластери: проблеми, переваги та перспективи. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. № 3. С. 63–69.
12. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 33–41.

REFERENCES:

1. Horovyi V. (2021) Osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku ukrainskoi silskohospodarskoi kooperatsii [Features of the formation and development of Ukrainian rural cooperation]. *Visnyk ahrarynoi nauky*, vol. 99(8), pp. 79–86.
2. Dankevych Ye. M. (2015) Teoretychni ta metodolohichni imperatyvy stratehii rozvytku mizhhaluzevoi intehtatsii v ahrarynomu sektori ekonomiky [Theoretical and methodological imperatives of the strategy for the development of inter-unit integration in the agricultural sector of the economy]. *Ekonomichnyi forum*, vol. 2, pp. 24–31.
3. Datsii O. I., Pyroh V. V., & Osatiuk A. V. (2023) Rozvytok vertykalno intehtrovanykh struktur za umov realizatsii innovatsiinoi ahroprodovolchoi polityky Ukrainy [Development of vertically integrated structures for the implementation of innovative agricultural and food policy in Ukraine]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Ekonomichni nauky*, vol. 2(69), pp. 7–13.
4. Kuprina N. M. (2023) Zabezpechennia rozvytku subiektiv ahroprodovolchoi haluzi Ukrainy v umovakh formuvannia inkluzyvnoi ekonomiky [Ensuring the development of subjects of the agro-food industry in Ukraine in the minds of the formation of an inclusive economy]. *Ekonomichnyi visnyk Dniprovskoho derzhavnogo tekhnichnoho universytetu*, vol. 1(6), pp. 25–32.
5. Mirakin V. V. (2018) Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku obsluhovuiuchoi silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini [Current state and prospects for the development of rural service cooperation in Ukraine]. *Vcheni zapysky*, vol. 26, pp. 77–81.
6. Odintsov O. M. (2014) Otsinka rezultatyvnosti funktsionuvannia pidpriemstv ahroprodovolchoho rynku z urakhuvanniam synerhetychnoho efektu [Assessing the effectiveness of the functioning of enterprises in the agri-food market to achieve a synergistic effect]. *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 65–71.
7. Piven A. V. (2019) Strukturni osoblyvosti intehtrovanykh obiednan pidpriemstv ahropromysloвого vyrobnytstva [Structural features of integration of agro-industrial production enterprises]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, vol. 3, pp. 386–392.
8. Sychevskyi M., Kovalenko O., Lukashenko N., & Yurchenko N. (2019) Rozvytok ahropromyslovoi intehtratsii v kharchovii promyslovosti [Development of agro-industrial integration in the food industry]. *Prodovolchi resursy*, vol. 7(12), pp. 168–183.
9. Sutinky ahrokhodyniv: yak viina zminyt silske gospodarstvo Ukrainy [The turmoil of agricultural holdings: how the war will change the rural dominion of Ukraine]. Available at: <https://mind.ua/publications/20245288-sutynki-ahroholdingiv-yak-vijna-zminyt-silske-gospodarstvo-ukrayini> (accessed March 20, 2024).
10. Ulianchenko Yu. O. (2015) Derzhavne stymulivannia rozvytku ahrarynykh klasteriv [State stimulation of the development of agricultural clusters]. *Teoriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia*, vol. 1, pp. 92–100.
11. Fedorchuk O., Petrenko V., & Karnaushenko A. (2020) Ahropromyslovi klastery: problemy, perevahy ta perspektyvy [Agricultural clusters: problems, advantages and prospects]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, vol. 3, pp. 63–69.
12. Khodakivska O. V., Mohylnyi O. M. (2017) Ahrokhodynhy Ukrainy: ahraryna polityka ta vyklyky maibutnomu [Agricultural holdings of Ukraine: agricultural policy and the future]. *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 33–41.